

*Єрмоленко-Князева Л. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри менеджменту, економіки та права
Кіровоградської льотної академії
Національного авіаційного університету*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ З ІНШИМИ ВИДАМИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена співвідношенню дисциплінарної відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності. Проаналізовано певні проступки, які вказують на те, що їх склад інколи може підпадати як під дисциплінарний, так і під адміністративний проступок. Автор акцентує увагу на розкритті сутності і змісту дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: дисциплінарний проступок, дисциплінарна відповідальність, службова відповідальність.

Постановка проблеми. Досліджується взаємозв'язок дисциплінарної відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності.

Стан дослідження. Зауважимо, що проблема сутності різних видів юридичної відповідальності, таких, зокрема, як конституційна, еколого-правова, фінансова, водно-правова, земельно-правова тощо, є предметом дослідження багатьох сучасних науковців, а саме: І.Л. Бородін, Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, В.В. Зуй, Н.М. Неумивайченко, Н.П. Матюхіна, О.В. Петришин, В.П. Петков, Г. Угрюмова, О.І.Щербак, В.В. Цветков, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін., що свідчить про його актуальність.

Проте сьогодні загально визнаними та найбільш поширеними видами юридичної відповідальності є кримінальна, адміністративна, дисциплінарна і цивільно-правова.

Розкриваючи сутність та зміст дисциплінарної відповідальності, зокрема й державних службовців, акцентуємо увагу на питанні співвідношення дисциплінарної відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності, що сприятиме більш ґрунтовному дослідженню її особливостей.

Виклад основного матеріалу. Дисциплінарну відповідальність можна поділити на окремі види – трудову дисциплінарну відповідальність та службову дисциплінарну відповідальність, оскільки дисциплінарна відповідальність пов'язана безпосередньо з порушенням трудової або службової дисципліни.

Однак при цьому слід зауважити, що відносини у сфері трудових і службових обов'язків регулюються в основному владними методами, найбільш характерними для адміністративного права. До того ж більшість службових відносин одночасно охороняються адміністративно-правовими і дисциплінарними (за трудовим правом) санкціями, що можуть бути застосовані під час одного й того ж правопорушення [1, с. 48–49].

Отже, інститут дисциплінарної відповідальності найбільш наближений до адміністративного права. Однак зауважимо, що ці види юридичної відповідальності мають суттєві відмінності, тому питання їх розмежування й до сьогодні залишається дискусійним, що пов'язано, насамперед, із визначенням ознак, які є підставами для їхнього поділу. Наприклад, О.С. Літошенко, аналізуючи погляди вітчизняних та зарубіжних науковців, по-

діляє відповідальність на окремі види за галузевим критерієм, тобто з урахуванням того, до якої галузі права вона належить. Залежно від цього він виокремлює кримінально-правову, цивільно-правову, адміністративно-правову, матеріальну і дисциплінарну відповідальність. До того ж науковець розрізняє відповідальність за порядком притягнення до неї – відповідальність, накладена судовими органами, і відповідальність, застосована в адміністративному порядку [1, с. 50–51]. Однак класифікація видів відповідальності за галузевою ознакою є, на наш погляд, не досить вдалою, оскільки не вирішує проблеми їхнього розмежування.

Рисами дисциплінарної відповідальності, які відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності, є наявність відносин «влади-підпорядкування», а також її застосування без рішення суду на підставі вчинення дисциплінарного проступку [2, с. 278]. З приводу цього варто зазначити, що дисциплінарна відповідальність може наставати за вчинення особою проступку, який ганьбить її як державного службовця чи дискредитує державний орган, в якому вона працює [3, с. 155].

Відзначимо, що найбільш схожим до дисциплінарної є такий різновид юридичної відповідальності, як адміністративна відповідальність. Зажаючи на це, деякі науковці виокремлюють юридико-фактичні та нормативні підстави дисциплінарних та адміністративних проступків. Так, О.С. Літошенко [1, с. 53] визначає, що нормативні підстави визначені відмінностями в законодавстві, яким вони регламентуються. Дисциплінарні проступки повністю чи частково закріплені в нормах адміністративного, трудового, аграрного (земельного), кримінально-виконавчого права, а адміністративні – в адміністративному законодавстві.

Водночас, на відміну від адміністративного, дисциплінарне законодавство не дає визначення дисциплінарного проступку та майже не містить конкретних його складових, що є прогалиною у вітчизняному законодавстві [4, с. 69].

В основу розмежування дисциплінарної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності доцільно покласти наявні в нормативно-правових актах України ознаки, які характеризують правопорушення (проступок). До ознак правопорушення належать суспільна небезпека, протиправність, винність, караність. Склад правопорушення містить об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону.

Розглядаючи суспільну небезпеку як ознаку правопорушення, деякі автори відзначають, що дисциплінарні й адміністративні проступки є незлочинними правопорушеннями і, зазвичай, не є суспільно небезпечними [5, с. 53]. До специфічних ознак адміністративної відповідальності варто віднести, насамперед, те, що її підставою є особливий вид правопорушення – адміністративний проступок [6, с. 21–36]. Формально відрізняє адміністративну відповідальність від інших видів юридич-

ної відповідальності характер стягнень. Найбільш поширені дисциплінарні стягнення – це догана, сувора догана, звільнення з роботи, а також попередження про неповну посадову відповідальність та затримка у призначенні на вищу посаду [2, с. 279]. Вони спрямовані на поновлення порушеної дисципліни та стимулювання порушника в подальшому утримуватися від вчинення протиправної дії чи бездіяльності.

Матеріальна відповідальність передбачає виключно майнові санкції. Законні інтереси працівників гарантуються шляхом встановлення відповідальності тільки за пряму дійсну шкоду, яка передбачена у законодавстві, і за умови, коли така шкода заподіяна підприємству винними протиправними діями (бездіяльністю) працівника. Ця відповідальність, на відміну від інших видів відповідальності, накладається незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності [7, с. 394].

Адміністративна відповідальність виражається у застосуванні певних видів адміністративних стягнень у тих правових системах, де існує так зване «адміністративно-кримінальне право», що характеризує наявність законів, які передбачають адміністративну відповідальність як за управлінські, так і за кримінальні проступки [2, с. 279]. Через це в межах адміністративно-деліктного законодавства окреслено низку кримінальних проступків та передбачено адміністративні стягнення кримінального характеру: громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт тощо. Отже, схожими видами стягнень, що формально об'єднують ці види юридичної відповідальності, є адміністративне попередження та дисциплінарна догана.

Окрему об'єднуючу та водночас відмінну ознаку цих видів юридичної відповідальності становить суспільна небезпека, а саме її ступінь. Від кримінальної відповідальності дисциплінарна відрізняється тим, що перша застосовується за діяння, які вважаються суспільно небезпечними, а її основною формою є застосування кримінального покарання [2, с. 277]. Ступінь суспільної безпеки в адміністративному правопорушенні визначається його протиправністю. У дисциплінарному проступку протиправність часто не має конкретного характеру, вираженого в чітко сформульованому складі, крім деяких ustalених проступків, як-от прогул, поява на роботі в нетверезому стані [5, с. 53].

Зауважимо також, що однією з обов'язкових ознак як дисциплінарного, так і адміністративного проступків є караність. Вона виявляється у застосуванні відповідних стягнень, визначених чинним законодавством України, у разі притягнення винної особи до адміністративної чи дисциплінарної відповідальності.

Караність як ознака юридичної відповідальності властива також і адміністративній, і дисциплінарній відповідальності. При цьому в кожному із цих видів юридичної відповідальності вона має певну специфіку, яка залежить від характеру правопорушення, а також суб'єкта відповідальності та відображається у системі відповідних стягнень [5, с. 57].

Отже, слід зауважити, що фактичні підстави розмежування адміністративної відповідальності від дисциплінарної, насамперед, пов'язані з різними об'єктами протиправних посягань.

Істотним критерієм розмежування дисциплінарної та адміністративної відповідальності є ознаки складу правопорушення, до яких належать об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Окремі науковці вважають, що загальним об'єктом дисциплінарного проступку є суспільні відносини, які виникають

у процесі спільної праці та врегульовані нормами трудового права. Безпосереднім об'єктом порушення трудової дисципліни можуть бути окремі елементи внутрішнього трудового розпорядку, які стосуються порядку оформлення трудового договору, виконання трудових обов'язків, оцінки трудової діяльності працівника, загальних правил поведінки, охорони майна підприємства тощо [8, с. 48–52]. Інші науковці, ототожнюючи дисциплінарний проступок з трудовим правопорушенням, зазначають, що об'єктом трудового правопорушення є трудові та пов'язані з ними інші правовідносини, які зазвичай охороняються правилами внутрішнього трудового розпорядку.

Більш детально об'єкт дисциплінарного проступку характеризують К.В. Коваленко та К.Ю. Мельник. Так, К.В. Коваленко визначає загальний об'єкт дисциплінарного проступку, яким є трудові відносини, що виникають у процесі виробництва, передусім ту їх частину, яка регулюється нормами трудового законодавства та суміжних галузей права. К.Ю. Мельник виокремлює безпосередній об'єкт дисциплінарного проступку, яким є відносини, що виникають у процесі виконання працівником своїх трудових обов'язків, передбачених правилами внутрішнього трудового розпорядку певних підприємств та іншими нормативно-правовими актами. У наведеному тлумаченні акцентується увага безпосередньо на правилах внутрішнього трудового розпорядку, які мають специфіку залежно від галузі виробництва. Водночас ці локальні правові норми базуються на дисциплінарних статутах та узагальнених правилах внутрішнього розпорядку, затверджених на рівні центральних органів виконавчої влади.

Тому дисциплінарна відповідальність, як зазначає О.С. Літошенко, здебільшого обмежується внутрішньоуправлінськими та трудовими відносинами. Зважаючи на це, до проступків, за скоєння яких зазвичай настає адміністративна відповідальність, необхідно віднести, наприклад, безквитковий проїзд у громадському транспорті, порушення правил рибного лову, правил полювання, торгівлі, митних та інших правил. До проступків, за скоєння яких настає дисциплінарна відповідальність, належать прогул, запізнення на роботу, передчасне залишення місця роботи, відмову від виконання роботи, невиконання розпоряджень адміністрації тощо [2, с. 58].

Узагальнюючи викладене, адміністративним правопорушенням, суб'єктом вчинення якого є державний службовець, можна вважати протиправну, винну, умисну чи необережну дію або бездіяльність, скоєну особою, що наділена державно-владними повноваженнями, внаслідок якої було заподіяно матеріальну або моральну шкоду особі чи суспільству [9, с. 768].

Водночас дисциплінарний проступок – це порушення загальноновстановлених зобов'язань, передбачених законодавством та деталізованих у правилах внутрішнього трудового розпорядку, за яке на державного службовця накладається дисциплінарне стягнення.

Аналізуючи певні проступки, можна дійти висновку, що їх склад інколи може підпадати як під дисциплінарний, так і під адміністративний проступок. Це пов'язано з певними службовими повноваженнями суб'єкта проступку. Так, відповідно до статті 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КупАП) посадові особи притягуються до адміністративної відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недотриманням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, охорони природи, здоров'я населення та інших правил, виконання яких належить до їх службових обов'язків. Викладене

дає підстави стверджувати, що адміністративне правопорушення, вчинене посадовою особою, водночас є і дисциплінарним проступком, оскільки пов'язане з неналежним виконанням службових обов'язків. Тому не є виключенням притягнення її до двох видів юридичної відповідальності – адміністративної та дисциплінарної, однак це питання у кожному разі має вирішуватися індивідуально [10, с. 29].

Об'єктивною стороною будь-якого правопорушення є, власне, поведінка суб'єкта, тобто протиправне діяння, що виражається у формі дії чи бездіяльності. Саме тому зовсім не випадково Н.П. Матюхіна зазначає, що за об'єктивними показниками дисциплінарний проступок є протиправною дією, яка здійснюється шляхом активної дії або бездіяльності [11, с. 109]. Об'єктивна сторона дисциплінарного проступку характеризується ознаками, які становлять цю складову адміністративного проступку: дія чи бездіяльність, наявність шкідливих наслідків, причинний зв'язок між діянням правопорушника та наслідками, час, місце, знаряддя, спосіб учинення. Посягаючи на ті чи інші охоронювані правом суспільні відносини, особа порушує відповідні приписи, тобто дозволяє поведінку, заборонену законом.

Характеризуючи суб'єктів адміністративних та дисциплінарних правопорушень, зазначимо, що у правовідносинах щодо дисциплінарної відповідальності беруть участь два суб'єкти: суб'єкт відповідальності та суб'єкт дисциплінарної влади.

Отже, істотною особливістю дисциплінарної відповідальності є те, що її суб'єкти перебувають у відносинах підпорядкованості: особа, що вчинила проступок, підпорядкована органу або особі, що застосовує захід дисциплінарного впливу.

Аналізуючи склад адміністративного та дисциплінарного проступку, слід звернути увагу на визначену у законодавстві систему стягнень цих видів юридичної відповідальності, які відрізняються за видами, характером, ступенем важливості. Відповідно до статті 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення до видів адміністративних стягнень віднесено: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого громадянину; виправні роботи; адміністративний арешт.

Законами може бути встановлено й інші види адміністративних стягнень, які визначені в межах законодавства України про адміністративні правопорушення.

Від цивільної відповідальності дисциплінарна відрізняється своїм публічним характером і сферою застосування, тобто санкціонується державою, застосовується у публічно-правових відносинах. До того ж вона, зазвичай, не передбачає майнових стягнень [2, с. 278].

Враховуючи викладене, слід констатувати, що дисциплінарна та цивільна відповідальність доповнюють одна одну, що створює комплексний інститут юридичної відповідальності.

Дослідження співвідношення кримінальної та дисциплінарної відповідальності свідчить, що перша застосовується за діяння, які визначаються суспільною небезпечкою, а її основною формою є застосування кримінальних покарань – найбільш суворих заходів державного примусу.

Актуальним сьогодні є також питання про співвідношення дисциплінарної і трудової відповідальності, яка є предметом дослідження багатьох науковців. Так, наприклад, В.С. Венедиктов зауважує, що трудова відповідальність — це відповідаль-

ність, яка виникає у процесі праці, пов'язана з реалізацією права на працю. Водночас він погоджується з тим, що в трудовому законодавстві це питання досліджено недостатньо.

Отже, трудова і дисциплінарна відповідальність мають багато спільних ознак, оскільки дисциплінарна відповідальність, згідно з чинним законодавством України, розглядається як винне порушення трудової дисципліни і службових обов'язків. А трудова дисципліна як інститут трудового права – це сукупність правових норм, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок, встановлюють трудові обов'язки сторін трудового договору, визначають заходи заохочення та відповідальності, які складають механізм забезпечення виконання таких обов'язків. Отже, на сьогодні трудова відповідальність містить частково ознаки дисциплінарної та матеріальної відповідальності.

Досліджуючи співвідношення дисциплінарної і службової відповідальності наголосимо, що дисциплінарна відповідальність державного службовця як складова його адміністративно-правового статусу настає не за будь-яке службове правопорушення, а тільки за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, які визначають його адміністративно-правовий статус.

Висновки. Враховуючи викладене слід зазначити, що:

- 1) порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності істотно відрізняється від кримінального та цивільного процесу, а також адміністративного провадження;
- 2) дисциплінарні проступки безпосередньо або опосередковано закріплені в нормативних актах адміністративного, трудового, кримінально-виконавчого та інших галузей права;
- 3) спільними ознаками адміністративних та дисциплінарних правопорушень є: незлочинність цих правопорушень; їх розслідування, застосування санкцій за їх скоєння здійснюється у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності; рівнозначний ступінь їх суспільної небезпеки; винність, протиправність, караність. Відмінність між ними полягає у тому, що вони мають різну правову природу; регулюються різними нормами права; дисциплінарний проступок – завжди порушення встановленої в організації дисципліни, адміністративне ж правопорушення полягає у порушенні загальнообов'язкових правил, встановлених для всіх громадян; за дисциплінарні проступки санкції до винного застосовуються керівником того колективу, членом якого є правопорушник (директором підприємства, ректором вузу, командиром частини), або вищим керівником, за адміністративні правопорушення стягнення накладаються суб'єктом функціональної влади; за дисциплінарні проступки накладаються дисциплінарні стягнення, за адміністративні – адміністративні стягнення;
- 4) дисциплінарна та цивільна відповідальність якісно відрізняються одна від одної. Дисциплінарна відповідальність санкціонується державою, застосовується у публічно-правових відносинах, не передбачає майнових санкцій, характерні відносини «влади – підпорядкування», відбувається без рішення суду;
- 5) від кримінальної відповідальності дисциплінарна відрізняється тим, що перша застосовується за діяння, які визнаються суспільно небезпечними. При цьому необхідно враховувати елементи суспільної небезпеки: її ступінь (обсяг), а також кількісний фактор (повторюваність, рецидив);
- 6) трудова і дисциплінарна відповідальність мають багато спільних рис, наразі трудова відповідальність містить частково ознаки дисциплінарної відповідальності і частково ознаки матеріальної відповідальності;

7) аналізуючи співвідношення дисциплінарної і службової відповідальності, звертаємо увагу на те, що дисциплінарна відповідальність державного службовця як складова його адміністративно-правового статусу настає не за будь-яке службове правопорушення, а тільки за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, які визначають його адміністративно-правовий статус.

Література:

1. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.С. Літошенко. – К., 2004. – 199 с.
2. Оніщенко Н.М. Юридична відповідальність : проблеми виключення та звільнення : монографія / Н.М. Оніщенко, А.Є. Шевченко, О.В. Скрипнюк та ін. – Донецьк : ПП «ВД Кальміус», 2013. – 424 с.
3. Ківалов С.В. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. С.В. Ківалова. – Одеса : Юридична література, 2003. – 893 с.
4. Попов С.В. Увольнение работников органов внутренних дел за нарушения дисциплины и законности : дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / С.В. Попов. – Х., 2001. – 186 с.
5. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.С. Літошенко. – К., 2004. – 199 с.
6. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР : учебное пособие / Д.Н. Бахрах. – Свердловск : Изд-во Уральск. ун-та, 1989. – 204 с.
7. Рогань В.Г. Науково-практичний коментар законодавства України про працю : 15-те вид., допов. та перероб. / В.Г. Рогань. – К. : Атіка, 2013. – 686 с.
8. Коваленко К.В. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності працівників органів внутрішніх справ : дис. кандидата юрид. наук : 12.00.05 / К.В. Коваленко. – Х., 2009. – 215 с.
9. Петков С.В. Римське право як основа для побудови сучасної ефективної публічно-правової моделі відносин між владою та громадянином : питання юридичної деліктології / С.В. Петков // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 756–770 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11pcvpjd.pdf>

10. Калюжний Р.А. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. – 2-ге вид. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 655 с.
11. Матюхіна Н.П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України : організаційно-правові засади : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Н.П. Матюхіна. – Х., 2002. – 437 с.

Ермоленко-Князева Л. С. Взаимосвязь дисциплинарной ответственности с другими видами юридической ответственности

Аннотация. Статья, посвященная соотношению дисциплинарной ответственности с другими видами юридической ответственности. Проанализировано определенные проступки, которые говорят о том, что их состав иногда может подпадать как под дисциплинарный, так и под административный проступок. Автор акцентирует внимание на раскрытии сущности и содержания дисциплинарной ответственности.

Ключевые слова: дисциплинарный проступок, дисциплинарная ответственность, служебная ответственность.

Yermolenko-Kniazieva L. Intercommunication of disciplinary responsibility with other types of legal responsibility

Summary. The article is sanctified to correlation of disciplinary responsibility with other types of legal responsibility. Certain misconducts, that specify on that their composition sometimes can fall both under disciplinary and under administrative misconduct, are analysed. An author accents attention on opening of essence and maintenance of disciplinary responsibility.

Key words: breach of discipline, disciplinary responsibility, official responsibility.